

THE PALACE LIBRARY OF THE KOKOND KHANATE AND THE ANCIENT MANUSCRIPTS STORED IN IT

Mahmudova Madinabonu Hasanjon qizi

mahmudovamadinabonu@gmail.com

+998772760120

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17083232>

ARTICLE INFO

Received: 03rd September 2025

Accepted: 08th September 2025

Online: 09th September 2025

KEYWORDS

Palace library, librarian, khanate, literary environment, reading room, manuscript, lithography, state museum.

ABSTRACT

This article provides information about the palace library of the Kokand Khanate, which was established in the 18th century, its activities, the management of library work by the khans, and the ancient manuscripts stored in it.

QO'QON XONLIGI SAROY KUTUBXONASI VA UNDA SAQLANGAN QADIMIY QO'LYOZMA ASARLAR

Mahmudova Madinabonu Hasanjon qizi

mahmudovamadinabonu@gmail.com

+998772760120

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17083232>

ARTICLE INFO

Received: 03rd September 2025

Accepted: 08th September 2025

Online: 09th September 2025

KEYWORDS

Saroy kutubxonasi, kitobdor, xonlik, adabiy muhit, qiroatxona, qo'lyozma, toshbosma, davlat muzeyi.

ABSTRACT

Ushbu maqolada XVIII asrda vujudga kelgan Qo'qon xonligi saroy kutubxonasi va uning faoliyati, xonlar tomonidan kutubxona ishlarining boshqaruvi va unda saqlangan qadimiy qo'lyozma asarlar haqida ma'lumotlar beradi.

KIRISH

XVIII asrning birinchi choragida Farg'ona vodiysida ming urug'i vakillari tomonidan tashkil etilgan Qo'qon xonligida ham kutubxonachilik va kitobat san'ati taraqqiy etib, hukmdorlarning doimiy e'tibori va rag'batida bo'lgan. Qo'qon xonligi saroyida kitobdor mansabidagi shaxsning faoliyat yuritganligi ham hukmdorlar tomonidan o'z saroylarida xos kutubxona bo'lganligidan dalolat beradi. Manbalarda qayd etilishicha, ushbu mansab dastlab Umarxon tomonidan joriy qilingan.¹

¹ <http://s.daryo.uz/wp-content/upload2021/02/1-199>.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Qo'qon xonligining ayrim hukmdorlari qo'lyozma kitoblarga, umuman kutubxonalariga katta qiziqish bilan qarar, shoir va adiblarga homiylik qilardi. Chunonchi, Muhammad Umarxonning o'zi she'r va adabiyotni nihoyatda qadrlar, she'rlarini "Amiriy" taxallusi bilan bitardi. Uning hukmronlik davrida (1809-1822) Farg'onada bir guruh iste'dodli shoirlar davrasi vujudga keldi, ular orasida xonning rafiqasi Nodirabegim ham bor edi. Taxminan, 1822-yilda Yusuf Tun qator va xattot Yusuf Muhammad tomonidan 18 ta shoirning asarlari to'plami tuzib chiqiladi. Bu to'plam Qo'qondagi shoirlar asarlari antologiyasi bo'lib, keyinchalik ozroq nusxada toshbosma usulida kitob holida chop etiladi.²

Amir Umarxon va Muhammad Alixonlar davrida shakllantirilgan saroy kutubxonasining hajmi va undagi kitoblarning tavsiflari manbalarda keltirilmagan. 1842-yilda Buxoro hukmdori Nasrulloning bosqini oqibatida mamlakatning xazina-yu butun boyligi, shu jumladan, saroy kutubxonasidagi barcha kitoblar ham katta ehtimol bilan talon-toroj qilingan. "Muntahab ut-tavorix" asarida "Saroydagi bir necha yillar davomida yig'ilgan gilam, zarhal ko'rpa-to'shak, oltin, kumush va asl matoh, gazlama hamda qimmatbaho buyumlarning barchasini bir qoldirmay olib ketishdi", deyilsa, "Tarixi Shohruhiy" da "Amir buyrug'iga binoan shaharni to'rt soat talon-toroj qildilar. Masjidlarda kigiz va joynamoz, madrasalarda kitob qolmadi. Barcha narsalar g'arat bo'ldi" deb, ma'lumot beriladi. Bundan ko'rinib turibdiki, nafaqat saroydagi, balki masjid-madrasalar qoshidagi kitoblar ham olib ketilgan. Saroy kitobdori Buxoro istilosining so'nggi vaqtiga qadar hukmdor Muhammad Alixon bilan birga bo'lgan. Buxoro qo'shinlari ta'qibidan qochib, Kafantepa degan mavzeda qo'lga olingan Muhammad Alixon va uning yaqinlari orasida kitobdor Muhammad Ayub Behjatning ham bo'lishi, shubhasiz, uning saroydagi xonga eng yaqin va sadoqatli kishilardan biri ekanligi haqidagi yuqorida bildirilgan fikrlarimizni tasdiqlaydi. Qo'qonning tez orada qipchoqlar yordamida Buxoro qo'shinidan ozod bo'lishi va undan keyingi hukmdorlar davrlardagi saroy kutubxonasi, uning faoliyati haqida manbalarda ma'lumotlar deyarli uchramaydi. Buxoro amiri tutqunligidan qochib chiqishga muvaffaq bo'lgan Mirzo Ayubning ham keyinchalik yana kitobdorlik vazifasida faoliyat yuritganligi haqida ma'lumotlar mavjud emas. Faqatgina arxiv hujjatlarida Qo'qon xoni Mallaxon (1858-1862) tomonidan 1860-yil aprelida Hoja kitobdor boshliq elchilarning Sibir orqali Peterburgga yuborilganligi va ushbu davrlarda xonlik xattotlari tomonidan ko'chirilgan asarlar orqaligina saroy kutubxonasi bu davrlarda ham faoliyat yuritganini bilib olishimiz mumkin. Lekin xonlikdagi o'zaro ichki nizolar va Buxoro amiri Muzaffarning xonlik ichki ishlariga aralashib, Qo'qonga kelishi bilan poytaxt bir necha marotaba talanib, butun boyluk va qurol-aslahalar olib ketiladi, shu jumladan, xonlikning ma'naviy xazinasini bo'lmish kitoblar ham talangan.

NATIJALAR

Xonlikning so'nggi hukmdori Xudoyorxon davrida saroy kutubxonasiga xususiy shaxslardan xarid qilingan ko'pgina qo'lyozma kitoblar qo'shildi.³ Ayniqsa, Shahrisabz

² SOYIBNAZAR DAVLATOV KUTUBXONACHILIK ISHI TARIXI (Kutubxonashunoslik va axborot tizimlari ta'lim yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'llanma) 133-134.

³ www.arxiv.uz

mullasi Muhammad Rahimdan tarix bo'yicha ko'pgina sharq qo'lyozmalari olindi. Muhammad Rahimning o'zi eski qo'lyozma kitoblarni to'plashga ishqiboz bo'lib, yigirma yetti yil mobaynida Hindiston, Mo'g'iliston va boshqa mamlakatlar bo'ylab sayohat qilar ekan, u yerlarda asosan qimmatli qo'lyozmalarni topish va qo'lga kiritish g'amida bo'ldi. Saroy kutubxonalaridagi kitoblardan asosan saroy mulozimlari va xizmatchilar foydalanishgan. Xudoyorxon tomonidan eski o'rda – Zarrinsaroy o'rnida yangi xon saroyi bunyod etiladi (1863—1870). Yangi o'rdada davlat boshqaruvi uchun xos mahkamalar bilan birga, kutubxona ham faoliyat yuritgan. Qo'qon madaniyati tarixi davlat muzeyining katta ilmiy xodimi Yahyoxon domla Dadaboyevning ma'lumotlariga qaraganda, kutubxona O'rdaning tashqi saroy qismidagi madrasa hovlisida joylashgan. Xudoyorxon O'rdasi tashqi va o'rta saroylarining keyinchalik buzib yuborilishi natijasida ushbu saroy kutubxonasi bizgacha yetib kelmagan. Bu davrda Qo'qon xonlari saroy kutubxonasidagi kitoblar miqdori va ularning tavsifi haqida rus tadqiqotchilarining ma'lumotlari asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Chor qo'shinlari tomonidan Qo'qon xonligining bosib olinishi oqibatida xonlikning butun boyliklari, shu jumladan, xonlik arxiv hujjatlari va saroydagi 130 ta qo'lyozma kitoblar ham Peterburgga olib ketilgan va Imperator xalq kutubxonasiga topshirilgan. Ular orasida "Tavorixi Muqimxoniy", "Jahonnoma", "Rashahot", "Rashonax ul-funun" va boshqa ko'plab noyob asarlar bor edi. Bunday noyob sharq qo'lyozma asarlari kutubxonasi Andijon begi Nasriddinxonning saroyida ham bo'lgan. Shuning uchun ham Qo'qon yurishlarida ishtirok etgan A.L.Kun 1875-yil mumkin qadar ko'proq qo'lyozmalar to'plash maqsadida Andijonga ham kelgan. K.P.Kaufman topshirig'i bilan A.L.Kun tomonidan xonlik arxivi va qayd etilgan 130 ta noyob qo'lyozma asar Qo'qon xonligi saroy kutubxonasi xazinasining umumiy miqdorini belgilamaydi, albatta. O'sha paytda A.L.Kun tomonidan saroy kutubxonasining ma'lum miqdorigina olib ketilgan bo'lib, 1897-yil Farg'ona vodiysida ilmiy safar bilan bo'lgan sharqshunos K.G.Zaleman xonlik kutubxonasining qolgan qismi Qo'qon shahar uyezd boshqarmasida saqlanganligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, 1875-yilning yozida Xudoyorxonning mamlakatdagi beqarorlik oqibatida poytaxtni tashlab Toshkentga chiqib ketishida o'zi bilan xazina va kutubxonadagi noyob asarlarning bir qismini ham olib ketgan.⁴

MUHOKAMA

Qo'qon xonlari saroyidagi kutubxona qo'lyozmalari to'g'risidagi ayrim ma'lumotlarni biz, 1875- yilda Qo'qonga qilingan yurish qatnashchilarining bergan ko'rsatmalaridan bilib olamiz. Bu yurishda A.L.Kunga qo'lyozmalar va boshga madaniy boyliklarni to'plash vazifasi topshirilgan. Uning xabar berishicha, unga iloji boricha mahalliy tillarda yozilgan kitoblar, qo'lyozmalar va hujjatlarni to'plash vazifasi yuklatilgan. Qo'qon xoni saroyidagi kutubxonadan 103 ta qo'lyozma olingan bo'lib, ular asosan arab tilidagi diniy kitoblar Qur'on nusxalari, payg'ambarlar, avliyolarning hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan kitoblar, musulmonlar rivoyatlari, to'plamlari va shu kabilar edi.⁵ Kitoblar orasida falsafa, mantiq, grammatika va notiqlik san'atiga, tibbiyotga doir

⁴ . A. L. Kun. Koran Osmana. Gaz. «Turkestanskije Vedomosti», 1870, 22-betlar

⁵ Temirova Mashhura Muhammadaminovna (2022). O'ZBEKISTON ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA KITOBXONLIKNI RIVOJLANTIRISHGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR (Farg'ona viloyati IIB misolida). Research Focus, (Special issue 1), 52-55.

qo'lyozmalar, masalan, «Bahr al -javohir» yoki Otabib Xorzaning «Marvarid dengizi», 15 nomdan ortiq fors tilidagi asarlar, musulmon qonunchiligi, tarixiy mazmundagi «Tuhfat ul-xoniy» (Muhammad Rahimxon hukmronligi tarixi), Jigan Lodining «Tarixi Jahongiri», Shohruh davridan tortib Xudoyorxon davrigacha bo'lgan Farg'ona hamda Qo'qon tarixi va boshqalarga doir kitoblar bo'lgan. Qo'qon xonlari saroyi kutubxonasidagi arab va fors tillaridagi, turk-chig'atoy lahjasida bitilgan qo'lyozmalarning bir qismini Sankt-Peterburgdagi imperator xalq kutubxonasiga olib ketilgan.⁶

Qo'qon xonlari saroyidagi kutubxona XX asrning boshlariga kelib tanazzulga uchraydi, qo'lyozmalari va kitoblari o'g'irlab ketilib, bozorlarda sotiladi. 1902-yilda Qo'qonga qo'lyozma asarlarni aniqlash va o'rganish maqsadida kelgan V.V. Bartold xonning saroy kutubxonasini ko'zdan kechirish chog'ida afsus bilan bunday deb yozgan edi: «Hozirgi vaqtda hech qanday qo'lyozmalar to'plami yo'q, hatto Xudoyorxonning oz miqdordagi kutubxonasi qoldiqlari ham yo'qolgan, ularni 1897-yilda K. G. Zaleman bu kutubxonaning sobiq saqllovchisi Sarimsoq hojnikida ko'rgan edi».⁷

XULOSA

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, Farg'ona vodiysi va Qo'qon xonligining boshqa hududlarida ilmiy safarda bo'lgan tadqiqotchilarning asarlaridan ma'lum bo'ladiki, Qo'qon xonlari saroy kutubxonasining Xudoyorxon davriga oid bir qismi va xonlik arxiv hujjatlari imperiya poytaxtiga olib ketilgan bo'lsa-da, uning yana bir qismi o'zini mana shu noyob ma'naviy merosga daxldor biluvchi ziyolilar, Qo'qon xonlariga yaqin bo'lgan kishilar qo'lida saqlanib qolgan. Tadqiqotchilarimiz tomonidan mahalliy aholi qo'l ostida bo'lgan sharq qo'lyozma manbalari, yurtimiz va jahonning boshqa mamlakatlarida saqlanayotgan tariximizga oid manbalarni o'rganish va tadqiq etish esa O'rta Osiyo xonliklarida kitobat ishi, kutubxonalar, ayniqsa, xonlik saroy kutubxonalar faoliyatini yoritishda asosiy mezonlardan bo'lib xizmat qiladi.⁸

References:

1. <http://s.daryo.uz/wp-content/upload2021/02/1-199>.
2. O.G'.Qosimova. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi. O'quv qo'llanma. Toshkent, «O'qituvchi» nashriyoti, 1981, 5-12-betlar.
3. <http://s.daryo.uz/wp-content/upload2021/02/1-199>
4. A. L. Kun. Koran Osmana. Gaz. «Turkestanskije Vedomosti», 1870, 22-betlar
5. Ikromjonovna, J. S. (2024). 4-SINF O 'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURLARIDAN FOYDALANISH.
6. Kokand University Research Base, 250-255.
7. Temirova Mashhura Muhammadaminovna (2022). O'ZBEKISTON ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA KITOBXONLIKNI RIVOJLANTIRISHGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR (Farg'ona viloyati IIB misolida). Research Focus, (Special issue 1), 52-55.

⁶ SOYIBNAZAR DAVLATOV KUTUBXONACHILIK ISHI TARIXI (Kutubxonashunoslik va axborot tizimlari ta'lim yo'nalishi talabarlari uchun o'quv qo'llanma) 133-134.

⁷ <http://s.daryo.uz/wp-content/upload2021/02/1-199>.

⁸ O. G'. Qosimova. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi. O'quv qo'llanma. Toshkent, «O'qituvchi» nashriyoti, 1981, 5-12-betlar.

8. SOYIBNAZAR DAVLATOV KUTUBXONACHILIK ISHI TARIXI (Kutubxonashunoslik va axborot tizimlari ta'lim yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'llanma) 133-134.
9. A. I. KORMILISIN, M. M RASULOV, S.X. DAVLATOV KUTUBXONASHUNOSLIK ISHINING NAZARIYASI VA TARIXI. Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma 36-59.
10. www.arxiv.uz